

KO E LAO KI HE FILI FALE ALEA, 1989

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

KUPU

KONGA I - TALATEU

- 1. Hingoa nounou, Kamata'anga.
- 2. 'Uhinga'i Lea.

KONGA II - NGAUE'I

- 3. Kau Ngaue.
- 4. Koe tohi fakakatoa.
- 5. Pulusi 'o e tohi fakakatoa.
- 6. Komiti Tangi 'o e Fili.

KONGA III - NGA AHI FILI

- 7. Tohi Fakamo'oni Fili.
- 8. Ngaahi Fokotu'u
- 9. Kau Kanititeiti.
- 10. Fili
- 11. Fili ke fakafaingofua'i.
- 12. Founga fai 'o e fili.
- 13. Fili 'i ha vahefonua kehe.
- 14. Fakamahino'i 'o e taha fili.
- 15. Pepa paloti ta'e'aonga.
- 16. Lau.
- 17. To e Lau.
- 18. Kau Polisi ke tokanga'i.

KONGA IV - NGA AHI HIA 'I HE FILI

- 19. Fakafofonga'i loi.
- 20. Fakamatala loi.
- 21. Totongi ke fakaloto'i.
- 22. Fakamana, etc.
- 23. Ngaahi hia kehekehe.
- 24. Ngaahi fakamole 'i he fili 'oku fakangofua.

KONGA V - NGA AHI KOLE TU'UNGA 'I HE FILI.

- 25. Founga 'o hono fakafchu'i, kau ki he fili.
- 26. Ngaahi kole tu'unga 'i he fili.
- 27. Taimi ki hono tuku atu 'o e kole tu'unga 'i he fili.
- 28. Laka 'i he kole 'e taha 'oku kau ki ha fili.
- 29. Ngaahi Tu'utu'uni 'o e Fakamaau'anga.

30. Fakamaau'anga mo e feitu'u 'o e fakamaau.
 31. Fakamaau'i 'o e kole.
 32. Fakata'e'aonga'i 'o e fili 'o e Kanititeiti.
 33. Fakata'e'aonga'i 'o e fili koe'uhi ko e kaka fakalukufua.
 34. Ngaahi fili ke tamate'i koe'uhi ko e totongi ke fakaloto'i etc.
 35. Totonu mo'oni ke tauhi
 36. Ngaahi Fetokaki 'e 'ikai ta'e'aonga ai 'a e fili.
 37. Tohi fakamo'oni 'a e Fakamaau'anga kau ki he ola 'o e fili.
 38. Ngaahi totongi 'o e kole.
 39. Ngaahi totongi ke fai 'e he kakai halaia.

KONGA VI - ME'A KEHEKEHE

40. Fakata'e'aonga'i.
 41. Ngaahi Tu'utu'uni.
 42. Liliu Fakataimi

TEPILE

- SIPINGA 1 Sipinga lesisita.
 SIPINGA 2 Tohi fakamo'oni lesisita.
 SIPINGA 3 Liliu 'o e vahefonua.
 SIPINGA 4 Fokotu'u
 SIPINGA 5 Pepa paloti.
 SIPINGA 6 Fuakava 'a e tahafili..

'Oku ou loto ki ai,

TAUFA'AHAU TUPOU IV

30 'o Novema, 1989.

KO E LAO

KE TU'UTU'UNI KI HE FILI 'O E KAU FAKAFOFONGA KI HE
FALE ALEA PEA KI HE NGA'HI ME'A 'OKU FEKAU'AKI MO IA

[24 'o 'Okatopa, 1989.]

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'i pea moe Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea
'o e Pule'anga 'o pehe:

KONGA I - TALATEU

1. (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Fili Fale Alea, 1989.

Hingoa nounou,
Kamata'anga.

(2) Kuo pau ke kamata ngaue'aki 'a e Lao ni 'i ha 'aho 'e fanongonongo
'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni pea ko e ngaahi kupu kehekehe 'o e Lao ni
'oku ngofua ke toki ngaue'aki pe ia 'i ha ngaahi 'aho kehekehe.

2. 'I he Lao ni, tuku kehe 'oka fiema'u 'e he kupu ha 'uhinga kehe

'Uhinga'
Lea.

"kanititeiti" 'oku 'uhinga ko ha kanititeiti ki ha fili pe filisi'i;

"fili" 'oku kau ai ha fili-si'i 'oku 'uhinga ko ha fili 'o e kau fakafofonga 'o
e kau Nopele pe 'o e kakai 'i he Fale Alea; pea ko e "fili-si'i" 'oku 'i ai
'uhinga tauhoa;

"tohi fakakatoa fakataimi" 'oku 'uhinga ko e tohi fakakatoa ki he fili 'oku
tauhi 'i he kupu 4(1), 'i hono fakatonutonu 'o a'u ki he 'aho 'o hono pulusi
'i he kupu 5(1).

"ofisa faifili" 'oku kau ai 'a e 'ofisa tokoni fai fili mo e 'ofisa faifili pule;

"Supavaisa" 'oku 'uhinga ko e Supavaisa 'o e Fili kuo fokotu'u 'i he kupu
3(1), pea kau ai 'a e Supavaisa Tokoni.

KONGA II - KO HONO NGAUE'I

Kau ngaue.

3. (1) Kuo pau ke fokotu'u 'e he Palemia ha Supavaisa 'o e Fili pea kuo pau ke ne ma'u 'a e ngaahi mafai mo e ngaahi fatongia kuo foaki kiate ia 'e he Lao ni.

(2) Ko e Supavaisa 'o e Fili, kuo pau, 'i he loto ki ai 'a e Palemia, ke ne fokotu'u ha 'ofisa faifili ki he vahefonua fai'anga fili taki taha pea kuo pau foki, ka fiema'u, ke ne fokotu'u ha 'ofisa faifili tokoni pea mo ha toe kau tokoni 'o hange ko ia te ne fiema'u.

(3) Ko e Supavaisa 'o e Fili kuo pau, fakatatau ki ha fakahinohino 'a e Palemia, ke ne ma'u 'a e pule'i fakalukufua 'o e pea mo hono tokanga'i 'o e fili, 'a hono teuteu 'o e tohi fakakatoa ki he fili, 'a hono tokanga'i 'o e ngaahi launga kau ki he tohi fakakatoa mo e ngaahi ngaue 'a e kau kaniteiti pea mo honau kau poupou, 'a hono teuteu mo hono tufaki 'o e ngaahi pepa paloti, ngaahi puha paloti, ngaahi fale fai'anga fili mo ha ngaahi me'a kuo fokotu'u ma'u kehe 'oku fiema'u ki he fili, pea alea'i foki ke fe'unga 'a e ngaahi ngaue ki he malu'i.

Ko e Tohi
Fakakatoa.

4. (1) Kuo pau ke tauhi 'i he 'ofisi 'o e Palemia ha tohi fakakatoa 'o e fili 'oku fakaha ai 'a e kakai kotoa pe kuo ngofua 'i he kupu 64 'o e Konisitotone ke hoko ko e kakai fili 'o e kau fakafongua 'o e kakai.

(2) Kuo pau ke tauhi 'a e tohi fakakatoa 'e he Supavaisa 'o e fili pea kuopau-

(a) ke vahevahe ki he ngaahi vahefonua fai'anga fili;

(b) ke fakatefito 'i he tohi fakakatoa faka'osi na'e ngaue'aki ki he fili kimu'a;

(c) ke fakatonutonu ke fakaha 'a e ngaahi hala talu hono 'ilo, kau fili fo'ou kuo fakangofua, kau fili kuo pekai, kakai kuo 'ikai ke nau kei hoko ko e kakai 'o e Pule'anga Tonga pe ko e kau fili kuo fakata'e'aonga'i, pea mo e vahefonua fakamuimui taha 'oku 'i ai ha kakai 'oku 'i ai 'enau totonu ke nau fili.

(3) Ko e Tonga kotoa pe 'i he a'u hono motu'a ki he ta'u 21 kuo pau, tuku kehe 'o ka fakata'e'aonga'i 'i he kupu 64 'o e Konisitotone 'i he loto mahina 'e 3 mei he'ene a'u ki he ta'u motu'a ko ia pe 'i he loto mahina 'e 3 mei he'ene foki mai ki he Pule'anga ni kapau kuo te'eki lesisita pe 'i he loto mahina 'e 3 mei he'ene hoko ko e tangata'i fonua 'o e Pule'anga Tonga liliu kakai, ke ne kole ki he Supavaisa 'i he sipinga 1 'o e Tepile ke hiki 'i he tohi fakakatoa ki he vahefonua 'oku ne lolotonga nofo ai 'i he taimi ko ia. 'I hono lesisita 'o ha taha fili, kuo pau ke 'oatu 'e he Supavaisa ha tohi fakamo'oni 'i he sipinga 2 'o e Tepile.

(4) 'Oku lau pe ha taha ko e taha nofo fonua 'o ha taha 'o e ngaahi vahefonua ko eni:-

- (a) kapau ko ha taha fili tangata 'oku ma'u 'api tukupau 'i he vahefonua 'oku tu'u ai 'a e 'api tukupau 'oku ne ma'u;
- (b) kapau ko ha taha fili fefine -
- (i) 'a ia ko ha fefine mali, ko e uaifi 'o ha taha fili kuo fakangofua 'i he (a) 'i 'olunga, ko e vahefonua 'a ia 'oku taha fili ai 'a hono husepaniti;
- (ii) 'a ia ko ha uitou pea ko e taha ma'u 'api tukupau, ko e vahefonua 'oku tu'u ai 'a e 'api tukupau;
- (c) kapau ko ha to'e taha kehe, ko e vahefonua 'oku nau nofo ma'u ai pe, pea kapau 'oku 'ikai nofo fonua 'i Tonga, ko e vahefonua fakamuimui taha ko ia na'a nau nofo ma'u ai.

(5) Ko e taha fili kotoa pe kuo 'ikai ke toe hoko ko ha tangata 'i fonua Tonga (Tongan subject) kuo pau, 'i he loto mahina 'e 3 'o ia ke ne fakaha ia ki he Supavaisa.

(6) Kuo pau ke fakaha 'e he taha fili ki he Supavaisa 'i he sipinga 3 'o e Tepile 'a e liliu 'o hono nofo'anga 'i he loto mahina 'e 3 mei he liliu ko ia.

(7) Kuo pau ke hanga 'e he Supavaisa, kimu'a 'i hono pulusi 'o e tohi fakakatoa 'o hange ko ia 'oku tu'utu'uni hili eni, 'o kumi 'a e lekooti 'a e Failesisita 'o e Fa'ele, Pekia mo e Mali ki he ngaahi pekia pea ko e Fakamaau'anga Lahi ki he ngaahi mo'ua 'i he ngaahi hiamatea pea fakatonutonu 'a e tohi fakakatoa 'o fakatatau ki ai.

(8) Ko e 'ikai ke fai 'a e kole 'o hange ko ia 'oku fiema'u 'e he kupusi 'i (3) pea ko e 'ikai ke fai 'a hono fakaha 'o hange ko ia 'oku fiema'u 'e he kupusi 'i (5) mo e (6) 'oku lau ia ko e hia 'oku pau ke tautea 'aki 'a e tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$50 pea ko e Supavaisa, neongo 'a e ta'e malava pehee, 'e ngofua ke ne fakatonutonu 'a e tohi fakakatoa 'o kapau 'oku ne fiemalie ko ha taha pehee 'oku totonu ke hiki 'i he tohi fakakatoa pe 'oku pau ke tamate 'i ia mei ai, pe hiki 'i he tohi fakakatoa ki he vahefonua kehe.

(9) Ko ha taha kuo 'ikai tali 'ene kole ke lesisita ko ha taha fili, pe kuo tamate 'i hono hingoa mei he lesisita, pe 'oku ne fakakikih'i 'a e vahefonua fai'anga fili 'a ia kuo lesisita ai, 'oku ngofua ke tangi 'i he tohi nima ki he komiti 'o e Tangi tu'unga 'i he Fili.

(10) 'Oku ngofua ki ha taha pe 'i he vaha'a 'o e ngaahi houa ko e 10 pongipongi mo e 3 efiafi 'i ha 'aho ngaue ke ne kumi 'a e tohi fakakatoa.

Pulusi 'o e Tohi
Fakakatoa

5. (1) 'E 'ikai si'i hifo 'i he mahina 'e 6 mei he 'aho 'a ia kuo pau ke fai ai ha fili, ko e Supavaisa kuo pau ke ne pulusi 'a e tohi fakakatoa fakataimi 'i he Kasete. pea kuo pau ke ne fakapapau'i 'oku tonu 'a e tohi fakakatoa.

(2) 'Oku ngofua ki ha taha, 'i he loto mahina 'e 2 mei he pulusi 'o e tohi fakakatoa fakataimi, ke launga, ki he Supavaisa, 'o ne pehee -

(a) 'oku 'i ai ha hingoa 'oku hala hono fakakau;

(b) 'oku 'i ai ha hingoa 'oku hala hono tamate'i;

(c) 'oku 'i ai ha hingoa 'oku fakakau 'i ha vahefonua fai'anga fili hala.

(3) Kuo pau ke fakatoto 'e he Supavaisa 'a e katoa 'o e ngaahi launga pehee kuo fai 'i he kupusi'i (2) pea kuo pau ke ne fakatonutonu 'a e tohi fakakatoa 'i ha feitu'u 'oku ne fiemalie 'oku 'i ai ha hala ai. Kuo pau ke fakaha 'e he Supavaisa ki he taha launga taki taha 'o 'ene Tu'utu'uni ki he launga pea mo ha taha 'oku 'ikai fiemalie ki he tu'utu'uni 'a e Supavaisa pe 'oku ne pehee na'e 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni ki he launga totonu, 'e ala tangi 'i ha tohi ki he Komiti Tangi 'o e Fili.

(4) Hili hano fai ha tu'utu'uni ki he ngaahi launga pea hili hano fakatokanga'i 'o e ola 'o ha ngaahi tangi kuo faka'osi, kuo pau ke pulusi 'e he Supavaisa, 'o 'ikai laka hake 'i he mahina 'e 4 pe si'i hifo 'i he mahina 'e 2 mei he 'aho kuo tu'utu'uni pau ki ha fili, 'a e tohi fakakatoa faka'osi ki he fili ko ia.

(5) Ko e tohi fakakatoa faka'osi kuo pau ko e aofangatuku ia 'o e kakai fili 'i he vahefonua takitaha 'a ia 'oku malava ke nau fili 'i he fili ko ia pea 'oku pau 'e 'ikai ke fakatonutonu tuku kehe-

(a) ke fakakau ha taha fili kuo fakangofua ke fili 'i ha vahefonua 'i he vaha'a 'o e 'aho pulusi mo e 'aho fili; pe

(b) ke 'oua 'e fakakau ha taha fili kuo pekia pe kuo fakata'e'aonga'i ke fili 'i ha vahefonua 'i he vaha'a 'o e 'aho pulusi mo e 'aho fili; pe

(c) ke fakaha 'a e ola 'o ha tu'utu'uni pe tangi 'i he kupusi'i (3) kuo te'eki faka'osi 'i he taimi 'o e tohi fakakatoa faka'osi; pe

(d) ke fakatonutonu ha hala fakakalake.

(6) 'E 'ikai ha launga 'e ngofua ke fai 'o pehee kuo fakakau ha taha fili 'i he tohi fakakatoa faka'osi na'e 'ikai totonu ke fakakau 'i he tohi fakakatoa, pe ko e pehee kuo 'i ai ha taha fili na'e li'aki mei he tohi fakakatoa faka'osi.

(7) Neongo 'a e kupusi'i (6), 'e 'ikai ke hanga 'e he fakakau 'o ha taha fili 'i he tohi fakakatoa 'o uesia 'a e mafai 'o e fakamaau'anga ke ne pehee ko ha kanititeiti na'e 'ikai totonu ia ke kanititeiti.

6. (1) Kuo pau ke fokotu'u 'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni ha Komiti Tangi Fili 'i he vahefonua fai'anga fili takitaha 'oku 'i ai ha sea pea 'e 'ikai si'i hifo 'i he toko 2 pe lahi hake 'i he toko 5 kehe koe'uhi ko e taumu'a ke fakamaau'i 'a e ngaahi tangi 'i he kupu 5(3) pea mei he tu'utu'uni 'a e Supavaisa fekau'aki mo e lesisita 'i he kupu 4(9).

Komiti Tangi Fili.

(2) 'I he tangi 'i he kupu 4(9) pe 5(3), 'e ngofua ki he Komiti Tangi Fili ke fai ha'ane fakahinohino 'i he me'a 'o hange ko ia te nau pehee 'oku totonu pea ko e fekau 'a e Komiti Tangi Fili kuo pau ko e faka'osi mo e aofangatuku ia pea 'oku 'ikai fakaongoongo ke tangi ki ha to e fakataha'anga.

KONGA III - FILI

7. Koe'uhi ko e taumu'a 'o e fili lahi kotoa pe 'o e kau fakafongia 'o e kau Nopele pe 'o e Kakai ki he Fale Alea, kuo pau ke 'oatu 'e he Palermia ha ngaahi Tohi Tu'utu'uni Fili, kuo sila'i, pea fakatu'asila ki he 'ofisa fai fili totonu, 'o fakamahino 'a e 'aho 'e fakafoki mai ai pe ki mu'a ai 'a e Tohi Tu'utu'uni takitaha ki he Palermia, pea mo e ngaahi feitu'u, mo e taimi 'i he vahefonua fai'anga fili takitaha 'a ia kuo pau ke tali ai 'e he 'ofisa fai fili 'a e ngaahi fili 'a e kakai fili. Ko e 'uluaki tatau 'o e Tohi Tu'utu'uni fili kotoa pe kuo pau ke pulusi ia 'i he Kasete pea 'oku pau ko e fatongia ia 'o e 'ofisa fai fili ke fale'i 'a e kakai fili kotoa pe 'i hono vahefonua fai'anga fili 'o e taimi mo e feitu'u 'o e fili.

Tohi Tu'utu'uni Fili.

8. (1) Hili 'a hono 'oatu 'o e ngaahi Tohi Tu'utu'uni fili, kuo pau ke pulusi 'e he Supavaisa 'i he Kasete pea 'i he Kalonikali Tonga 'a e 'aho kuo pau ke tali ai 'a e ngaahi fokotu'u 'o e kau kanititeiti ki he ngaahi sea ke fakafonu 'e he fili. Ko e tali 'o e ngaahi fokotu'u kuo pau ke fai ia 'i he 'Ofisi 'o e Palermia kapau ko Tongatapu, pea 'i he 'Ofisi 'o e Kovana kapau ko Vava'u mo Ha'apai, pea 'i he ngaahi 'Ofisi takitaha 'o e Fakamaau Polisi kapau ko 'Eua, Niuatoputapu mo Niuafu'ou.

Ngaahi fokotu'u.

(2) Ko e 'aho ko ia kuo fokotu'u kuo pau ke 'oua na'a si'i hifo 'i he 'aho 'e 21 pe lahi hake 'i he 'aho 'e 28 hili 'a e 'aho 'oku ma'u ai 'a e Tohi Tu'utu'uni Fili.

9. (1) 'I he 'aho pea 'i he feitu'u kuo fokotu'u kuo pau ke 'i ai 'a e kau 'ofisa fai fili 'i he vaha'a 'o e ngaahi houa ko e 10 pongipongi mo e 3 efiafi 'o tali 'a e fokotu'u 'o ha kanititeiti kuo 'osi fakangofua totonu pe kau kanititeiti ki he sea pe ngaahi sea ke fakafonu.

Kau Kanititeiti.

(2) Ko e kanititeiti kotoa pe kuo pau ke fokotu'u mai 'i he tohinima 'o fakataau mo e Foomu 4 'o e Tepile kuo fakamo'oni ai 'a e toko 50 ko e kau fili kuo fakangofua ki he vahefonua fai'anga fili ko ia. Kuo pau ke loto 'a e kanititeiti ki

he fokotu'u 'i he tohinima 'aki 'ene fokotu'u 'ene fakamo'oni hingoa ki he pepa fokotu'u.

(3) 'I he taimi 'o e fokotu'u kuo pau ke tuku 'e he kanititeiti 'i he 'ofisa fai fili 'a e pa'anga 'e \$200 pea kuo pau ke ne ma'u mei he 'ofisa fai fili ha lau'i talitotongi Pa'anga nu mai 'a e Pule'anga ki ai kuo fakamo'oni hingoa totonu ki ai. 'I he 'osi 'a e fili ko ha kanititeiti 'oku ne ma'u 'o laka hake 'i he fakapeseti kuo tu'utu'uni 'o e fakakatoa 'o e ngaahi fili na'e fai 'i he vahefonua fai'anga fili ko ia kuo pau ke fakafoki ki ai 'a e pa'anga ko e \$200 'i hano 'oatu 'o e lau'i talitotongi 'i he Fale Pa'anga pe 'i ha Fale Pa'anga - Tokoni, fakataha mo ha Tohi Tu'utu'uni mei he 'ofisa fai fili 'o pehee ko e kanititeiti 'oku totonu ke fakafoki ki ai 'a e pa'anga. Ko ha kanititeiti 'oku 'ikai te ne lava 'o ma'u 'a e fakapeseti kuo tu'utu'uni 'o e fakakatoa 'o e ngaahi fili na'e fai 'i he vahefonua fai'anga fili ko ia kuo pau ke ne tuku atu ki he Pule'anga 'enc pa'anga na'e tuku (deposit), pea ko e pa'anga ko ia kuo tukuange kuo pau ke totongi ia ki he Pa'anga Hu Mai 'a e Pule'anga 'i he tohi fakamo'oni 'a e 'Ofisa fai fili.

(4) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu ni, ko e fakapeseti kuo tu'utu'uni kuo tu'utu'uni eni -

- (a) ki he vahefonua fai'anga fili 'o Tongatapu, peseti 'e ono mo e vahe tolu 'e ua;
- (b) ki hono toe 'o e ngaahi vahefonua fai'anga fili katoa, peseti 'e hongofulu.

(5) Kapau 'i he 3 efiafi ko e ngaahi fika tatau pe 'o e kau kanititeiti kuo fokotu'u 'o hange ko e ngaahi sea 'oku 'ataa kuo pau ke fakaha 'e he 'Ofisa fai fili kuo fili totonu 'a e kanititeiti pe kau kanititeiti ko ia.

(6) 'Oku 'ikai ngaue'aki 'a e kupu ni ki he fili 'o e kau fakafongua 'o e kau Nopele.

Fili. 10. 'I he 'aho pe ngaahi 'aho kuo fokotu'u 'e he Tohi Tu'utu'uni Fili ko e kau 'Ofisa fai fili kuo pau ke nau takitaha 'i he fai'anga fili kehekehe kuo fakahingoa 'i he vaha'a 'o e ngaahi houa ko e 9 pongipongi mo e 4 efiafi, 'a ia kuo pau ko e taimi ia ki he fili tuku kehe ka kuo fakaha kehe 'i he Tohi Tu'utu'uni Fili.

Fili ke fakafalngofua'l. 11. (1) Kuo pau ke faka'ataa 'e he pule ngaue kotoa pe ha taha 'oku ngaue kiate ia 'i he 'aho fili 'i he taimi fe'unga ke 'ataa ai mei he ngaue kae totongi kakato ke lava ai 'a e tokotaha ngaue ko ia ke fili 'i he fai'anga fili ofi taha 'o e vahefonua 'oku ne lesisita ai.

(2) Ko ha pule ngaue 'oku 'ikai ke ne fai ki he kupu ni 'oku halaia ia ki ha hia pea 'oku mo'ua ki ha tautea pa'anga 'o 'ikai laha hake 'i he \$500.

Founga fai 'o e fili. 12. (1) Ko e pepa paloti kuo pau ke 'i he sipinga fakalukufua 'o e sipinga 5 'o e Tepile ki heni pea kuo pau ke fakaha 'i he fotunga 'o ia 'a e ngaahi hingoa mo e ngaahi tu'asila 'a e kau kanititeiti.

(2) Hili hano vakai 'i ki he tohi fakakatoa faka'osi 'oku totonu pe 'a e taha fili ke fili kuo pau ke hanga 'e he 'Ofisa fai fili 'o faka'ilonga'i 'i he hingoa 'o e taha fili 'i he tohi fakakatoa pea 'i he pepa paloti ha fika fakahokohoko pea toki 'oange leva 'a e pepa paloti ki ai.

(3) Kuo pau ke 'alu 'a e taha fili ki ha ki'i loki fili pe ko ha potu fakapulipuli 'i he 'elia fai'anga fili 'o faka'ilonga'i 'ene pepa paloti 'aki hono tamate'i 'aki ha peni pe penivaevahe 'a hono katoa 'o e ngaahi hingoa 'i he pepa paloti tuku kehe 'akinautolu 'o e kau fakafofonga 'oku ne loto ke ne fili.

Ka kuo pau 'e 'ikai ke 'i ai ha pepa paloti 'e li'aki 'o pehee 'oku ta'e'aonga 'okapau 'oku ne fakaha mahino lelei 'a e kanititeiti pe kau kanititeiti 'a ia na'e 'uhinga 'a e taha fili ke fili ki ai, 'o tatau aipe pe ko e fakaha ko ia 'oku fai 'i he founga kuo tu'utu'uni 'e he kupu ni pe founga kehe.

(4) Ka hili 'a hono faka'ilonga'i 'ene pepa paloti kuo pau ke hanga 'e he taha fili 'o pelu 'a e lau'ipepa pea tuku atu ia ki he puha paloti.

(5) Kuo pau 'e 'ikai fakahoko 'a e kupusi'i (1) mo e (2) ki he ngaahi fili 'a e kau Nopele.

13. (1) Ko ha taha fili 'oku nofo fakataimi 'i ha vahefonua fai'anga fili kehe mei he vahefonua 'oku lesisita ai ia 'oku ngofua pe ke fili 'i ha fili 'o kau ki he vahefonua 'a ia 'oku lesisita ai ia 'i hono fakamo'oni'i 'oku lesisita ai.

Fili 'i ha vahefonua kehe.

(2) Ko e 'Ofisa fai fili 'o e vahefonua 'oku nofo fonua fakataimi ai ha taha fili pehec kuo pau ke ne tali ha fili pehec 'i hano 'omai kiate ia 'e he taha fili ha tohi fakamo'oni 'i he Sipinga 2 'o e Tepile pea fai ha'ane fuakava 'i he 'ao 'o e 'Ofisa fai fili 'o pehec ko e toko taha ia 'oku fakamatala'i 'i ai. 'I hano tali 'o ha fili pehec kuo pau ke 'ave ia 'e he 'Ofisa fai fili 'i he meili 'aki ha tohi lesisita ki he 'Ofisa fai fili lahi 'o e vahefonua 'oku lesisita ai 'a e taha fili 'i he vave taha 'e lava.

Fakamahino pe Kohai 'a e taha fili.

14. Kapau 'oku tatala'a 'a e 'Ofisa fai fili pe ko e taha fili ko e taha pe ia 'oku ne fakamatala 'o pehec ko ia ia, 'e ngofua ke tu'utu'uni 'e he 'Ofisa fai fili ki he taha fili -

(a) ke ne fai 'a e fuakava 'oku tu'u 'i he Sipinga 6 'o e Tepile ;

(b) ke ne 'ai 'a e faka'ilonga nima 'o hono motu'a tuhu 'i he pepa paloti mo e sipinga fuakava, pea ko ha taha 'oku fakafisi kuo pau 'e 'ikai fakangofua ia ke fili.

15. Ko ha pepa paloti 'oku fai ai 'a e fili ia 'o laka hake pe si'isi'i hifo 'i he

Pepa paloti ta'e'aonga.

tokolahi 'o e kau fakafongoa 'oku fiema'u ke fili'i ki he vahefonua fai'anga fili ko ia kuo pau ke ta'e'aonga pea 'e 'ikai ke lau ia.

Lau.

16. (1) Ko e 'Ofisa 'oku ne tokanga'i 'a e fai'anga fili takitaha kuo pau ka hili 'a hono tapuni 'o e taimi ki he fili ke ne lau 'a e ngaahi fili 'i he pepa paloti pea ne toki fakaha fakapule'anga 'i he fai'anga fili 'a e lahi 'o e fili 'oku ma'u 'e he kaniteiti takitaha. Kuo pau ke ne toki 'oatu 'i he vave taha 'e lava ha tohi fakamo'oni ki he ola ko ia ki he 'ofisa fili 'o e vahefonua mo e 'u pepa paloti. Ko e 'ofisa fai fili kuo pau 'i he vave taha 'e lava ke ne fakapapau'i 'a e lahi 'o e ngaahi fili kuo ma'u 'i hono katoa 'o e vahefonua fai'anga fili 'e he kaniteiti takitaha 'o e kau kaniteiti pea kuo pau ke ne fakaha 'a e me'a tatau 'i he tohinima, fakataha mo e ngaahi hingoa 'o e kau kaniteiti 'a ia kuo fili. Ko ha fakaha pehee kuo pau ke fakapipiki Faka-Pule'anga ia 'i he Positi 'Ofisi 'o e vahefonua fai'anga fili pea kuo pau ke li 'i he meili mo ha ngaahi fakaha pehee ki he Supavaisa 'aki 'a e tohi lesisita.

(2) Kapau 'oku ma'u 'e ha toko 2 pe lahi ange 'o e kau kaniteiti 'a e fika tatau ma'olunga taha 'o e ngaahi fili; kuo pau ke fili 'i 'a e kaniteiti malohi 'aki 'a e vilo'i 'o ha fo'i silini maka 'i he 'ao 'o e kau kaniteiti pea 'i ha founga 'a ia kuo pau ke fakapapau'i 'e he Supavaisa.

Toe lau.

17. (1) 'Oku ngofua ki ha kaniteiti, 'i he loto uike 'e taha mei he fakaha 'o e fili, ke ne fiema'u 'i he tohinima pea fakatu'asila ki he Supavaisa 'o e Fili, ke to e lau 'a e fili.

(2) 'I hano ma'u ha fiema'u ki ha to e lau pea hili 'a hono totongi 'o e totongi 'oku pau ke totongi 'i he kupusi'i (5), kuo pau ke to e lau 'e he Supavaisa 'a e ngaahi fili 'i he vahefonua ko ia pea 'e ngofua ke ne to e fetongi 'ene tu'utu'uni fekau'aki mo ha pepa paloti 'oku 'ikai pau, ki he me'a na'e fai 'e he 'ofisa fili pe 'ofisa 'oku ne tokanga'i 'a e fai'anga fili.

(3) Kuo pau ki he Supavaisa, hili 'a hono to e lau 'o e ngaahi fili, ke ne fakaha 'e ne tu'utu'uni 'i he fili pea ko e tu'utu'uni ko eni kuo pau ko e faka'osi ia.

(4) Kapau 'oku 'ikai fiema'u ha to e lau, ko e tu'utu'uni 'a e 'Ofisa fai fili pe 'Ofisa 'oku ne tokanga'i 'a e fai'anga fili kau ki ha me'a ke fakakaukau 'i na'e tupu hake fekau'aki mo ha pepa paloti, pe ko e lahi 'o e ngaahi fili na'e lau, kuo pau ko e faka'osi ia.

(5) Ko ha kaniteiti 'oku kole ki ha toe lau kuo pau ke ne tomu'a totongi ki he Supavaisa ha totongi ko e \$300 'a ia kuo pau 'e 'ikai ke toe fakafoki ia tuku kehe -

(a) 'o kapau ko e faikehekehe 'i he vaha'a 'o e 'uluaki lau pea mo hono toe lau 'oku laka hake 'i he fili 'e 50 pe 5% 'o e fakakatoa 'o e fili ne fai 'i he vahefonua ko ia, ko e fe pe 'oku si'i; pe

(b) ko ha ola ia 'o e toe lau, kuo fili ai ha kaniteiti kehe; pe

(c) ko e Supavaisa, 'i hono fakaha 'o 'ene tu'utu'uni 'i he toe lau, 'oku ne fakamo'oni 'i 'i he 'ene fakakaukau na'e fakapotopoto 'a e kole ki ha toe lau.

Kau Polisi ke tokanga'i.

18. Kuo pau ke fekau 'e he Minisita Polisi ke ngaue 'i he fai'anga fili takitaha ha taha pe lahi hake 'o ha kau 'Ofisa Polisi teunga Faka-'Ofisa-Polisi 'a ia ko honau fatongia kuo pau ko e-

- (a) fakapapau'i 'oku vëitokai 'a hono fai 'o e filii 'o fakatatau mo e Lao ni;
- (b) fakapapau'i ko ha kakai 'oku omai ke filii 'oku nau fai ia 'o 'ikai hano faka'atungia'i pe uesia mei ha taha;
- (c) fakapapau'i 'oku 'ikai ha ngaahi palepale fai'anga faikava pe ngaahi teniti fakafiefia 'oku fokotu'u 'i he feitu'u ofi ki he fai'anga filii.
- (d) fakapapau'i 'oku 'ikai fai ha lea filii 'i he feitu'u ofi ki he fai'anga filii.
- (e) tauhi 'a e maau 'i he feitu'u 'o e fai'anga filii mo e feitu'u ofi ki ai.

KONGA IV - NGA AHI HIA KI HE FILI

19. (1) Ko e taha kotoa pe 'oku ne fai pe 'oku ne tokoni, akonaki'i, pe ma'u mai 'a hono fai 'o e- Fakatataa'I Lol.

- (a) filii ko ha taha kehe, pe ko e taha ko ia 'oku kei mo'ui pe kuo pekia pe ko ha taha loi; pe
- (b) filii 'o laka hake 'i he tu'o taha 'i ha filii, 'i he vahefonua fai'anga filii tatau pe kehe,

'oku halaia ia ki he hia ko e fakatata'i loi pea 'oku mo'ua ki ha tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$2000 pe nofo popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 2, pe ki he fakatou'osi 'o e tautea pa'anga pehee mo e nofo popula.'

(2) Ko e fatongia ia 'o e Supavaisa ke fakaha 'a e hoko 'o ha hia 'e lava hoko 'i he kupu ni ki he 'Ateni-Seniale 'a ia, kapau 'oku fiemalie 'oku 'i ai ha ngaahi tu'unga fakapotopoto, kuo pau ke ne faka'ilo 'a e taha faihia 'oku tukuaki'i.

20. (1) Ko e taha kotoa pe 'oku ne 'oatu 'i he 'ene loto ki ai ha fakamatalalo; Fakamatala.
pe fakamatala hala ki he Supavaisa, ha 'Ofisa filii, pe ha to e 'Ofisa fai filii kehe, pe 'i he fuakava pe 'i he tohinima pe lea, koe'uhi ko e taumu'a 'o hono fa'u 'o e tohi fakakatoa pe ke uesia 'a e ngofua 'a ha taha ke filii, 'oku halaia ia ki he hia ko e 'oatu ha fakamatala loi pea 'oku mo'ua ki ha tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$1000 pe ki he nofo popula ki ha taimi 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 1 pe ki he fakatou'osi 'o e tautea pa'anga pehee mo e nofo popula.

(2) Ko e fatongia ia 'o e Supavaisa ke fakaha 'a e hoko 'o ha hia 'e lava hoko 'i he kupu ni ki he 'Ateni-Seniale 'a ia, kapau 'oku ne fiemalie 'oku 'i ai ha ngaahi tu'unga fakapotopoto, kuo pau ke ne faka'ilo 'a e taha faihia 'oku tukuaki'i.

Totongi ke fakaloto'i.

21. (1) Ko e taha kotoa pe 'oku ne fai 'a e hia ko e totongi ke fakaloto'i, fakahangatonu pe ta'e fakahangatonu, 'e ia pe 'e ha toe taha kehe ma'ana:-

- (a) 'oku ne foaki ha pa'anga pe me'a'ofa mahu'inga ki pe ma'a ha taha fili, pe ki pe ma'a ha toe taha kehe ma'a ha taha fili, pe ki pe ma'a ha taha kehe, koe'uhi ke fakaloto'i ha taha fili ke fili pe ta'ofi ia mei he fili; pe
- (b) 'oku ne fai 'i ha loto kaka ha ngaue 'o hange ko ia 'oku lau ki ai. 'i mu'a koe'uhi ko ha taha fili kuo ne 'osi fili pe 'oku holomui mei he fili; pe
- (c) 'oku ne foaki ha pa'anga pe me'a'ofa mahu'inga 'o hange ko ia kuo lau ki ai 'i mu'a ki pe ki ha taha koe'uhi ke fakaloto'i 'a e taha ko ia fakafufu ke ne ma'u mai, pe feinga ke ma'u mai, 'a hono fili 'o ha taha 'i ha fili pe fili 'a ha taha fili; pe
- (d) koe'uhi ko ha me'a'ofa pehe 'o hange ko ia kuo lau ki ai 'i mu'a 'oku ne ma'u mai, pe 'oku ne ngaue'aki pe tala'ofa pe feinga ke ma'u 'a hono fili 'o ha taha 'i ha fili pe koe fili 'a ha taha fili; pe
- (e) 'oku ne no atu pe 'oku ne totongi pe 'oku ne 'ai ke totongi ha pa'anga ki pe ke ngaue'aki 'e ha taha kehe mo hono loto ko e pa'anga ko ia pe ha kong'a 'o ia kuo pau ke fakamoleki 'i ha totongi ke fakaloto'i 'i ha fili; pe
- (f) 'oku ne totongi 'i he'ene 'ilo pe 'oku ne fakatupu ke totongi ha pa'anga ki ha taha ke totongi pe totongi fakafoki 'o ha pa'anga kotoa pe ha kong'a kuo fakamoleki 'i ha totongi ke fakaloto'i 'i ha fili; pe
- (g) 'oku ne tali ki mu'a pe 'i he hili 'a e fili, pe 'oku ne loto taha pe alcapau ki ha pa'anga pe me'a'ofa mahu'inga kiate ia pe ha toe taha kehe ki he fili pe ke loto taha ke fili pe ta'ofi ia pe loto taha ke ta'ofi ia mei he fili pe fakaloto'i ha taha kehe ke fili pehee pe ke ta'ofi ia mei he fili.

(2) 'I he kupu ni, ko ha lau ki he foaki pa'anga pe me'a'ofa mahu'inga 'oku kau ai ha lau ki he foaki, no atu, loto taha ke foaki pe no atu, tu'uaki, tala'ofa pe tala'ofa ke ma'u mai pe feinga ke ma'u mai, ha pa'anga pe me'a'ofa mahu'inga.

(3) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu ni, ko ha pa'anga pe me'a'ofa mahu'inga kuo foaki pe tu'uaki atu pe loto taha ke foaki ('i he 'ikai ke 'i ai ha me'a mahu'inga lelei) ki ha taha (tuku kehe ha taha 'oku ha hono hinga 'i he kupu 24(3)) 'i he loto mahina 'e 3 mei ha fili 'e ha pe koe'uhi ko ha kaniteiti, kuo pau ke lau ia na'e foaki pe tu'uaki atu pe loto taha ke foaki koe'uhi ko e taumu'a ke fakaloto'i ke fili, tuku kehe 'o ka fakamo'oni 'i 'oku 'ikai ke pehee.

(4) Ko e taha kotoa pe 'oku ne fai 'a e totongi ke fakaloto'i 'oku halaia ia ki he hia pea 'oku mo'ua ki ha tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$2000 pe ki he nofo popula ki ha taimi 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3, pe ki he fakatou'osi 'o e tautea pa'anga pehee mo e nofo popula.

(5) Kapau 'oku 'i ai ha kaniteiti 'oku mo'ua ki he totongi ke fakaloto'i kimu'a pe hili 'a e fili 'oku kaunga ki ai, pea 'oku fili ia ko ha fakafong'a 'i he fili ko ia, kuo pau ke fakaha 'e he Fakamaau'anga, 'oku ta'e'aonga 'a e fili 'o e faka-

fofonga kō'ia pea kapau kuo ne 'osi ma'u 'a hono sea 'i he Fale Alea, kuo pau ke fakahifo ia mei hono sea 'e he Fale Alea.

(6) Ka 'i ai ha taha 'oku tui kuo fai ha hia 'i he kupu ni, 'oku ngofua ke ne fakaha 'a e'anga 'o'e ngaahi me'a 'oku hoko ki he Supavaisa 'a ia kuo pau ke ne :-

(a) ui leva ki he taha fai hia kuo tukuaki 'i ki ha'ane fakamatala;

(b) fakatotolo 'i 'a e launga

(c) kapau kuo ne fiemalie 'oku 'iai ha ngaahi tu'unga lelei 'o e launga, fakaha ki he 'Atēni- Senialē 'a ia kuo pau, kapau 'oku ne pehee 'oku 'i ai ha ngaahi tu'unga lelei; ke faka'ilo 'a e taha faihia 'oku tukuaki 'i

22. (1) Ko e hia ia ke fakamana 'i i ha founga ha taha; famili pe koloa 'a ha taha fili 'i ha feinga ke ucusia 'a e fili 'a e taha fili; 'i ha fili pe 'i ha feinga ke fakaloto 'i ia ke fili pe ta'ofi ia mei he fili.

Fakamana etc.

(2) Ka 'i ai ha taha 'oku halaia ki ha hia 'i he kupu ni 'oku mo'ua ia ki ha tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$2,000 pe ki he nofo popula ki ha taimi 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3, pe ki he fakatou'osi 'o e tautea pa'anga mo e nofo popula pehee.

(3) Kapau ko ha taha kuo mo'ua ia 'i he kupu ni na'e fili ia 'i he fili, kuopau ke fakaha 'e he Fakamaa'anga 'oku ta'e aonga 'a e fili 'a e kanititeiti pea kapau kuo 'osi nofo ia 'i hono sea 'i he Fale Alea kuo pau ke fakahifo ia mei hono sea 'e he Fale Alea.

23. (1) Ko ha hia ia:-

Ngaahi Hia fakalukufua.

(a) ke ta'ofi, fakafaingata 'a 'ia 'i, fakahoha'asi, fakafiu 'i pe fakaloto 'i ha taha 'i ha founga kehe 'i ha feitu'u ofi ki ha fai'anga fili 'a ia 'oku 'ai ke fili;

(b) ke fai ha lea fili 'i he potu ofi ki ha fai'anga fili;

(c) ke tauhi ha palepale fai'anga faikava pe teniti fakafiefia 'i he lotomita 'e 50 mei ha fai'anga fili;

(d) ke ta'ofi, fakafaingata 'a 'ia, fakahoha'asi, fakamana 'i pe pau'usi 'i ha 'Ofisa faka-Pule'anga 'i ha fai'anga fili.

Founga hono
Fakafiu 'i
Fakafiefia

(2) Kapau 'oku 'i ai ha 'ofisa polisi 'oku ne ma'u ha ngaahi tu'unga fakapotopoto ke ne tui ai kuo fai 'e ha taha ha hia ki he kupusi 'i (1), 'oku ngofua ke ne puke 'a e taha fai hia 'oku tukuaki 'i ta'e 'i ai ha tohi fekau.

(3) Ko ha taha kuo halaia ki ha hia 'i he kupu ni 'oku tautea ia 'o ka mo'ua ki ha tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$500 pe ki he nofo popula ki ha taimi 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e taha, pe ki he fakatou'osi 'o ha tautea pa'anga pehee mo e nofo popula.

Ngaahi Fakamole
'i he fili 'oku
fakangofua.

24. (1) 'Oku 'ikai ngofua ki ha kanititeiti 'i ha kemipeini fili ke ne fakamole 'o laka hake 'i he \$10,000.

(2) Kae 'ikai ke kau kovi ki he fakakatoa 'o e kupusi 'i (1), 'oku lava 'o lau 'a e ngaahi totongi pa'anga ko eni ko e fakamole ia 'i ha kemipeini fili kapau 'oku 'ikai fepaki mo e Kupu 21.

- (a) ha me'a'ofa 'oku fai 'i he loto mahina 'e 6 mei ha fili, 'e ha kanititeiti pe koe'uhi ko ia;
- (b) ko e fakamole 'o ha fakafiefia kau ai 'a e me'akai, inu pe 'oho kuo totongi 'e he pe koe'uhi ko ha kanititeiti, 'i he loto mahina 'e 6 mei ha fili;
- (c) ngaahi fakamole 'o e fononga pe uta holo 'oku totongi 'e he pe koe'uhi ko ha kanititeiti, ke lava ai 'a e kakai ke fononga ki ha fai'anga fili.

(3) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu ni ko ha fo'i pa'anga kuo ngaue'aki 'e ha kanititeiti ki he ngaahi fakamole fakacia pe 'a'ana pe ko ia 'oku kau ki hono mali, ongo matu'a, fanga kui, fanga mokopuna, fanga tuonga'ane mo e fanga tuofafine 'o e ongo matu'a mo e kau tamai taha mo e kau fa'e taha, ongo matu'a 'a e mali, fanga tuonga'ane mo e fanga tuofafine mo e kau tamai taha mo e kau fa'e taha pe ko 'enau fanau pe ko e fanga tuonga'ane mo e fanga tuofafine mo e kau tamai taha mo e kau fa'e taha 'o hono mali pe ko 'enau fanau, pe fekau'aki mo ha siasi pe ki ha ngaue 'ofa, kuo pau ke ta'e lau ia.

(4) 'I he loto mahina 'e taha hili ha fili, kuo pau ke 'oatu 'e he kanititeiti kotoa pe ki he Supavaisa ha fakamatala fuakava 'o 'ene ngaahi fakamole ki he fili, fakafome'a mo kakato 'i he me'a kotoa pe.

(5) Ko e hia ia ki ha kanititeiti ke ne fakamole 'i ha kemipini fili 'o laka hake 'i he pa'anga 'e \$10,000 pe ko e 'ikai lava ke 'oatu 'a e fakamatala 'oku lave ki ai 'i he kupusi 'i (4) pe ke 'oatu ha fakamatala loi, pea ko ha taha 'e 'ilo 'oku halai kuo pau ke mo'ua ia ki ha tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000.

(6) Kapau ko ha taha kuo mo'ua ia 'i he kupusi 'i (5) na'e fili ia 'i he fili, pea kapau 'oku pehee 'e he Fakamaau'anga ko e anga 'o e ngaahi me'a na'e hoko 'i he hia 'oku lahi fe'unga, 'oku ngofua ki he fakamaau'anga ke ne fakaha 'oku ta'e'aonga 'a e fili 'a e kanititeiti pea kapau kuo 'osi nofo ia 'i hono sea 'i he Fale Alea kuopau ke fakahifo ia mei hono sea 'e he Fale Alea.

KONGA V - NGAahi KOLE TU'UNGA 'I HE FILI

Founga hono fakafehu'i 'o e fili.

25. (1) Kuopau 'e 'ikai ha fili pea 'e 'ikai ha fakaha 'o e fili 'e fai hano fchu'ia tuku kehe ka fai 'aki ha kole 'o launga ko ha fili ta'efakalao pe fakaha ta'efakalao ('i he Lao ni 'oku lau ki ai ko e kole tu'unga 'i he fili) kuo 'oatu 'o fakatatau mo e Konga ko eni 'o e Lao ni.

(2) Ko ha kole 'o launga 'i he 'ikai ha fakaha kuopau ke lau ia ko ha kole tu'unga 'i he fili, pea 'oku ngofua ki he Fakamaau'anga Lahi ke ne fai ha tu'utu'uni ki ai 'o hange ko ia 'oku pehe 'e he Fakamaau'anga 'oku 'aonga ke fakamalohi 'i 'a hono fai 'o ha fakaha pe ko hono fakangofua ke fakamaau 'i 'a e kole 'o hange ko ia kuo tu'utu'uni fekau'aki mo e ngaahi kole tu'unga 'i he fili maheni.

Ngaahi kole tu'unga 'i he fili.

26. (1) 'Oku ngofua ke tuku atu ki he Fakamaau'anga Lahi ha kole tu'unga 'i he fili 'e ha taha pe lahi ange 'o e kakai ko eni -

- (a) Ko ha taha na'e fili pe na'e 'i ai ha'ane totonu ke fili 'i he fili;
- (b) Ko ha taha 'oku ne pehec na'e 'i ai 'ene totonu ke fili 'i ia pe fili 'i he fili;
- (c) Ko ha taha 'oku ne taukave 'i na'e kanititeiti ia 'i he fili.

(2) Ko e memipa ko hono filipi pe ola 'oku launga'i kuo pau ko e faka'iloa ia ki he kole, pea kapau 'oku launga 'a e kole ki he anga 'o ha 'Ofisa ko e Supavaisa 'o e Fili kuo pau ke faka'ilo foki mo ia.

(3) Ko e kole kuo pau ke 'i he sipinga ko ia pea ke ne fakaha 'a e ngaahi me'a ko ia 'a ia 'oku tu'utu'uni 'e he ngaahi tu'utu'uni 'o e Fakamaau'anga, pea ke fakamo'oni hingoa ki ai 'a e taha talatalaaki pe katoa 'o e kau talatalaaki kapau 'oku laka hake 'i he taha.

(4) Kuo pau ke tuku atu 'e he talatalaaki 'a 'ene kole 'aki hano fakahu atu ia ki he 'ofisi 'o e Fakamaau'anga Lahi 'i Nuku'alofa, pea kuo pau ke ne tufa ha tatau 'o ia ki he faka'iloa takitaha ki ai.

(5) Kuo pau ke tufa 'a e kole ki he taha totonu, pe 'i ha to e founga ange 'e taha 'a ia 'e tu'utu'uni 'e he ngaahi tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga.

27. (1) Fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ni, ko ha kole tu'unga 'i he filipi kuo pau ke tuku atu ia 'i he loto 'aho 'e 28 hili 'a e 'aho na'e fakaha ai 'a e ola 'o e filipi.

Taimi ki he tuku atu 'o e kole tu'unga 'i he filipi.

(2) Kapau 'oku talafili 'a e kole ki he filipi pe ko e ola 'i he funga 'o ha tukuaki 'i 'o e totongi ke fakaloto 'i pea 'oku tautefito 'ene tukuaki 'i ki ha totongi pa'anga pe fakapale kehe na'e fai 'e he memipa pe koe'uhi ko ia pe 'aki 'ene 'ilo mo hono loto ki ai talu mei he 'aho 'o e fakaha 'o e filipi 'o fakatatau ki he pe fakalahi 'o e totongi ke fakaloto 'i 'oku tukuaki 'i, 'e ngofua ke tuku atu 'i he loto 'aho 'e 28 hili 'a e 'aho 'o e totongi pa'anga.

(3) Koe'uhi ko e ngaahi kaveinga 'o e kupu ni ko ha tukuaki 'i 'o pehee 'oku fakata'e'onga 'i 'a e filipi 'i he kupu 33 'o e Lao ni kuo pau ke lau ko e tukuaki 'i ia 'o e totongi ke fakaloto 'i, neongo ko e ngaahi hia 'oku tukuaki 'i 'oku pe 'oku kau ai 'a e ngaahi hia kehe mei he totongi ke fakaloto 'i.

28. Ka lahi hake 'i he taha 'a e ngaahi kole 'oku tuku atu 'o kau ki he filipi tatau pe pe ola, ko e katoa 'o e ngaahi kole ko ia kuo pau ke fakamaau 'i ko e kole 'e taha.

Laka hake 'i he kole 'e taha kau ki he filipi tatau pe.

Ngaahi
Tu'utu'uni 'o e
Fakamaau'anga.

29. 'Oku ngofua ki he Tu'i Fakamaau Lahj ke ne fa'u ha ngaahi Tu'utu'uni 'o e Fakamaau'anga 'o kau ki he ngaahi kole tu'unga 'i he fili.

Fakamaau'anga
mo e feitu'u 'o e
fakamaau.

30. Ko e kole tu'unga 'i he fili kotoa pe kuo pau ke fakamaau 'i 'e he fakamaau'anga Lahi 'i he fetu'u ko ia 'e tu'utu'uni 'e he Tu'i Fakamaau Lahi.

Fakamaau'i 'o e
kole.

31. (1) Ko ha kole tu'unga 'i he fili kuo pau ke fakamaau 'i ia 'i he Fakamaau'anga fakahaha, pea ko e fanongonongo 'o e taimi mo e feitu'u 'e fai ai 'a e fakamaau kuo pau ke 'oatu ia 'o 'ikai ke si' i hifo 'i he 'aho 'e 14 ki mu'a 'i he 'aho 'o e fakamaau.

(2) 'Oku ngofua ki he Fakamaau'anga 'i he 'ene fakaka'au fakapotopoto ke toloi 'a e fakamaau mei he 'aho ki he 'aho, ka ko e fakamaau kuopau, ki he ngata'anga 'e lava fai ke hohoa tatau mo e ngaahi lelei 'o e totonu fekau'aki mo e fakamaau, ke hokohoko mei he 'aho ki he 'aho 'i he aho fakalao kotoa'pe kac'oua kuo a'u ki he 'ene 'osi.

(3) Ko e fakamaau 'i 'o ha kole tu'unga 'i he fili kuo pau ke fai ia neongo nai kuo fakata'e'aonga 'i 'a e faka'iloa ko ha memipa 'o e Fale Alea, pe kuo tutuku 'a e Fale Alea ia.

(4) Fakatatau ki he Lao ni, kuo pau ke ma'u 'e he Fakamaau'anga 'a e mafai fakafakamaau ke faka'eke'eke ki he pea fakamaau 'i ha me'a 'oku kau ki he kole 'i ha founga 'oku ne pehee 'oku fe'unga, pea tautefito 'i ha taimi lolotonga 'a e fakamaau 'e ngofua ke ne tu'utu'uni ke toe - lau pe sivi 'a e ngaahi fili na 'e fai 'i he fili.

(5) 'I he fakamaau 'i 'o ha kole tu'unga 'i he fili 'o launga 'i 'o ha fakaha fili ta'e fakalao mo 'eke ha sea ki ha taha, 'oku ngofua ke fakamatala fakamo'oni 'a e faka'iloa ke fakamo'oni 'ina 'e 'ikai ke fili 'i totonu 'a e taha ko ia, 'i he founga tatau pe 'o hange ko ha 'ane tuku atu ha kole tu'unga 'i he fili 'o e taha ko ia.

unutu'uni 'o e
kole 'o e
fakamaau

Ta'ofi
fili 'o e
kanititeiti.

32. (1) Ka 'i ai ha kanititeiti kuo fili 'i 'i ha fili 'oku fakamo'oni 'i 'o fiernalie ki ai 'a e fakamaau'anga 'i he fakamaau 'i 'o ha kole tu'unga he tangi 'i he fili kuo ne halai ai ki ha hia 'i he kupu 21, 22 pe 24 'i he fili, ko e fakamaau'anga kuo pau (kapau ko e hia ki he kupu 24 'oku ne pehe ko e anga 'o e ngaahi me'a 'o e hia 'oku lahi fe'unga), ke ne fakahaa 'i ko e fili 'o e kanititeiti ko ia 'oku ta'e'aonga pea kapau kuo ne 'osi nofo 'i hono sea 'i he Fale Alea kuo pau ke fakahifo ia 'e he Fale Alea.

(2) Kuo pau 'e 'ikai ha me'a 'i he kupusi 'i (1) te ne ta'ofi hono faka'ilo 'o ha taha 'aki ha hia 'i he kupu 21, 22 pe 24.

Fakata'e'aonga'
'o e fili koe'uhi
ko e kaka
fakalukufua.

33. (1) Kapau 'oku fakamatala 'e he Fakamaau'anga Lahi 'i ha hopo 'o ha kole tu'unga 'i he fili 'o pehee ko e ngaahi angafai kaka pe ta'e fakalao kuo fai fekau'aki mo e fili koe'uhi ko e taumu'a ki hono fakalaka ki mu'a pe ki hono ma'u 'o e fili 'a ha kanititeiti 'i ai kuo fu'u lahi 'aupito 'ene hoko pea 'e fakapotopoto pe ka fai

ha mahalo kuo nau uesia, 'a e'ola, ko hono fili, kapau kuo fili ia, kuo pau ke ta'e aonga ia pea kapau kuo ne 'osi nofo 'i hono sea 'i he Fale Alea kuo pau ke fakahifo ia mei ai 'e he Fale Alea.

34. 'I ai ha fakamaau 'i o ha kole tu'unga 'i he fili 'o 'eke 'i ha sea ki ha taha, ko ha kanititeiti 'oku fakaha 'e he Fakamaau'anga Lahi kuo fakamo'oni 'oku hālaia ki ha nā 'i he kupa 21 pe 22 'o kau ki ha taha na'e fili 'i he fili, kuo pau 'i hano sivi fakakiiki ke tamate 'i ia mei he fika 'o e ngaahi fili 'oku ha mai na'e ma'u 'e he kanititeiti fo 'i fili 'e taha ki he toko taha kotoa pe na'e fili 'i he fili pea 'oku fakaha 'o pehee kuo fakamo'oni 'i na'e totongi ke fakaloto 'i pehe pe fakamana 'i.

Ngaahi fili ke tamate 'i koe'uhi ko e totongi ke fakaloto 'i etc.

35. 'I hono fakamaau 'i o ha kole tu'unga 'i he fili (a) Kuo pau ke tataki 'a e Fakamaau'anga 'aki 'a e totonu 'o e 'uhinga mo e totonu 'o e hopo 'o 'ikai ha tokanga ki he ngaahi fotunga fakalao pe ngaahi 'uhinga lao; (b) 'Oku ngofua ke tali 'e he Fakamaau'anga 'a e ngaahi fakamo'oni ko ia 'a ia 'oku pehee 'e he'ene fakakaukau 'e tokoni kiate ia 'i hono fakakaukau 'i fakapotopoto 'i 'o e hopo, neongo 'e 'ikai nai ke tali 'a e fakamo'oni 'i he Fakamaau'anga Lahi.

Totonu Mo'oni'ke tauhi.

36. Kuo pau 'e 'ikai ha fili 'e fakaha 'oku ta'efakalao 'aki 'a e 'uhinga ko e - (a) Ko ha 'ikai ke fai ki he ngaahi taimi kuo tu'utu'uni ki hono fai 'o ha ngaue; pe (b) Ko hano tuku ta'e fai pe fetokaki 'i hono fakafonu ha'apinga kuo tu'utu'uni 'e he Lao ni pe 'e he ngaahi tu'utu'uni kuo fai 'i 'ikai; pe (c) Ko ha to nounou peita'e kakato 'i hono fokotu'u'oha'ofisa pe taha faisivi; pe (d) Ko ha mama'o, 'a, pe hala pe tuku ta'e fai pe maumau 'i 'o ha fatongia 'e ha ofisa, pe kimu'a, lolotonga pe hili 'a e fili

Ngaahi fetokaki 'e 'ikai ta'e aonga ai 'a e fili.

Kapau 'oku fiemalie 'a e Fakamaau'anga na'e fai 'a e fili 'o fakalao 'o hange ko e lao ki he fili, pea ko e 'ikai ke lava, tuku ta'e fai, fetokaki, fusimo'omo, ta'e kakato, mama'o, hala, pe maumau 'i 'o e lao na'e 'ikai ke ne uesia 'e ia 'a e ola 'o e fili.

37. 'I he 'osi 'o e fakamaau 'i o ha kole tu'unga 'i he fili kuo pau ke tu'utu'uni faka'osi 'e he Fakamaau'anga pe ko e mēmpa ko hono fili pe fili 'e 'oku fai ai 'a e launga, pe ko ha ni'ihri pea'ko e ha ha to'e taha, na'e fili 'i totonu pe fili, pe na'e

Tohi Fakamo'oni 'a e Faka-mau'anga ki he ola 'o e fili.

ta'e'aonga 'a e fili, pea kuo pau ke ne fakamo'oni'i leva 'i he tohinima 'a e tu'utu'uni faka'osi ki he Sea.

Totongi 'o e kole. 38. Ko e totongi kotoa pe 'o e pea fakau'aki mo e tuku atu 'o ha kole tu'unga 'i he fili, pea moc ngaahi hopo kau ki ai, tuku kehe ha ngaahi me'a 'e tu'utu'uni kehe ki ai 'a e Lao ni, kuo pau ka totongi ia 'e he ngaahi fa'ahi ki he kole 'i he founga ko ia pea 'i he fakahoatatau 'a ia 'e fakapapau'i 'e he Fakamaau'anga Lahi; pea tautefito ki ha ngaahi totongi 'a ia 'i he fakakaukau 'a e Fakamaau'anga kuo fakatupu 'e he anga fakatupu loto mamahi, ngaahi tukuaki'i ta'e hano mo'oni, pe fakafepaki ta'e hano mo'oni 'i he tafa'aki 'a e talatalaaki pe faka'iloa, pea mo ha ngaahi fakamole noa ne hoko pe fakatupu 'i he tafa'aki 'a e talatalaaki pe faka'iloa, 'e ngofua ke tu'utu'uni ke totongi ia 'e he ngaahi fa'ahi na'ana fakatupu pe fakahoko, 'o tatau aipe pe ko e ngaahi fa'ahi ko ia 'i hono fakakatoa 'oku nau malohi pe 'ikai.

Ngaahi totongi ke totongi 'e he kakai halaia.

39. (1) 'I ha fakamaau'i 'o ha kole tu'unga 'i he fili 'oku ha mai ki he Fakamaau'anga kuo 'i ai ha taha kuo halaia ki ha hia 'i he kupu 21, 22 pe 24 'oku ngofua ki he Fakamaau'anga, hili hano 'oatu ki he taha ko ia ha faingamalie ke fai ha'ane fakamatala ke fakaha ko e ha ha 'uhinga 'e 'ikai totonu ai ke fai 'a e tu'utu'uni, tu'utu'uni ki hono kotoa pe ha konga 'o e ngaahi totongi 'o e pe kau ki ha hopo 'i he 'ao 'o e Fakamaau'anga 'o kau ki he hia ko ia pe ki he taha ko ia ke totongi 'e he taha ko ia ki he taha kehe pehee pe kakai 'o hange ko ia 'e pehee 'e he Fakamaau'anga 'oku fe'unga.

(2) Ko e katoa 'o e ngaahi totongi ko ia kuo tu'utu'uni ke totongi 'oku ngofua ke 'eke'i ia ko ha mo'ua 'o e taha ko ia 'a ia 'oku nau tu'utu'uni ke ne totongi ki he taha pe kakai 'a ia 'oku tu'utu'uni ke totongi ki ai.

KONGA VI - ME'A KEHEKEHE

Fakata'e'aonga'i

40. Ko ha taha 'oku fakahifo mai mei hono sea 'o fakatautu ki he Lao ni 'e 'ikai ngofua ke fokotu'u ko ha kaniteiti 'i ha fili 'oku fai 'i he loto ta'u 'e 5 mei he 'aho 'oku tu'utu'uni ai ke faka'ataa 'a hono sea.

Ngaahi Tu'utu'uni

41. 'Oku ngofua ki he Palemia 'i he finangalo ki ai 'a 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'oku fiema'u pe 'aonga ki hono fakahoko 'o e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni, pea tautefito -

- (a) ke tu'utu'uni ki hono fai 'e he kau 'ofisa fili kotoa pe 'o ha fuakava 'o honau lakanga, pea mo e sipinga 'o ia;
- (b) ke tu'utu'uni 'a e founga ngaue ke fai 'e he Sevaniti Ngaue Fakapule'anga 'oku fie hoko ko ha kaniteiti 'i ha fili;
- (c) ke tokonaki ha ngaahi tu'utu'uni ki hono fa'u mo hono tauhi 'o e tohi fakakatoa;
- (d) kau ki he ngaahi tefito'i ngaue 'a e kau 'ofisa fili kehekehe kimu'a, lolotonga mo e hili 'a e 'aho fili;

- (e) ke tu'utu'uni ki he anga 'o hono tauhi 'o e puha paloti pea mo e tauhi 'o e ngaahi pepa paloti pea mo hono tuku hili 'a e fili
- (f) ke tu'utu'uni ki he kau fili 'oku kui pe koe'uhi ko ha ta'ekakato fakasino, 'oku ficma'u tokoni makehe 'i ha fai'anga fili
- (g) ke tu'utu'uni 'a e-fili fai tu'uaki mo e fai fili;
- (h) ke tu'utu'uni ki he founga fai 'o e Komiti Tangi 'o e Fili Fale Alea pea ki he ui 'o e kau fakamo'oni mo e totongi 'o e ngaahi fakamole.

42. (1) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o ha fili 'e fai kimu'a 'i he 30 Sune, 1990 Liliu Fakataimi. kuo pau ke lau 'a e Lao ni ke hange -

- (a) 'i he kupu 3(3) mo e 20(1) ko e ngaahi lea "'Oku tauhi 'i he Lao ki he Fale Alea" na'e fakahu ia hili 'a e ngaahi lea "tohi fakakatoa" 'i ha feitu'u pe 'oku hoko ai;
- (b) 'i he kupu 12(2) ko e ngaahi lea "tohi fakakatoa faka'osi" na'e fetongi'aki 'a e ngaahi lea "tohi fakakatoa ki he fili fale alea 'oku tauhi 'i he Lao ki he Fale Alea";
- (c) 'i he kupu 21(3) ko e ngaahi lea "'i he loto mahina 'e 3 mei ha fili" na'e fetongi'aki 'a e ngaahi lea "hili 'a e 'aho 'e kamata ngaue'aki ai 'a e Lao ni";
- (d) 'i he kupu 24(1), 'a e ngaahi lea "hili 'a e 'aho 'e kamata ngaue'aki ai 'a e Lao ni" na'e fakahu hili 'a e fo'i lea "fakamole"; pea
- (e) 'i he kupu 24(2)(a) mo e (b) ko e ngaahi lea "'i he loto mahina 'e 6 mei he fili" na'e tamate'i.

(2) Ko e kupu ni kuo pau ke ngata hono mafai 'i he 1 Siulai 1990.

Na'e fakahoko 'i he Fale Alea 'i he 'aho 24 ni 'o 'Okatopa, 1989

TEPILE
KO E LAO KI HE FILI FALE ALEA, 1989

SIPINGA 1 (Kupu 4(3))

Kole ke lesisita ko e tangata fili

Ki he Supavaisa 'o e Fili

'Oku ou kole heni ke fokotu'u hoku hingoa 'i he lesisita 'o e kau fili ki he vahefonua fai'anga fili ko
(Fokotu'u 'i heni 'a e hingoa 'o e vahefonua fai'anga fili).

Hingoa kakato
Kolo mo e Fonua

Ko e 'uhinga 'eni 'oku ou kole ai:

Ko e tokotaha Tonga au.
'Oku ou ta'u 21 'a hoku ta'umotu'a pe lahi hake.

Ko e tokotaha au 'o e vahefonua 'o
(Fokotu'u heni 'a e hingoa 'o e vahefonua fai'anga fili).

'Oku ou lava ke lau mo tohi 'a e lea Faka-Tonga.
'Oku te 'eki teu mo'ua 'i ha hia kuo te 'eki fakamolemole 'i 'oku tautea 'aki 'a e nofo
popula 'o laka hake 'i he ta'u 'e ua.

'Oku ou nofo 'i he vahefonua fai'anga fili 'o
(fokotu'u heni 'a e hingoa 'o e vahefonua fai'anga fili).

'Oku ou fakapapau heni 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'a 'oku tu'u 'i 'olunga 'o kau
ki he 'eku kole ki he ngata'anga 'o 'eku 'ilo mo 'eku tui.

Na'e fai 'i he 'aho 'o 19

(Fakamo'oni hingoa 'a e taha kole)

KO E LAO KI HE FILI FALE ALEA, 1989

SIPINGA 2 (KUPU 4(3))

Tohi Fakamo'oni 'o e Lesisita ko e tokotaha fili

Ko e fakamo'oni 'eni ko (Fokotu'u heni
'a e hingoa kakato 'o e tangata fili) 'o ko e
tokotaha fili ia kuo lesisita ki he vahefonua fai'anga fili 'o
(Fokotu'u heni 'a e hingoa 'o e vahefonua fai'anga fili) pea 'oku ngofua ke ne fili
'i ha fili 'o e kau fakaafongā 'o e kakai ki he vahefonua fai'anga fili ko ia.

Na'e fai 'i hono 'aho 'o 19

Fakamo'oni hingoa 'a e Supavaisa 'o e Fili.

KO E LAO KI HE FILI FALE ALEA, 1989

SIPINGA 3 (Kupu 4(6))

Kole ki he Hiki

Ki he Supavaisa 'o e Fili

'Oku ou kole heni ke hiki hoku hingoa mei he lesisita 'o e kau fili ki he vahefonua
fai'anga fili 'o ki he lesisita ki he vahefonua
fai'anga fili 'o he kuo u nofo 'i he
vahefonua ko ia 'o 'ikai si'i ange 'i he mahina 'e l.

Hingoa kakato
Kolo mo e motu kimu'a
Kolo mo e motu lolotonga

Na'e fai 'i he 'aho 'o 19

.....
Fakamo'oni-hingoa 'a e taha kole.

Fakamo'oni:

KO E LAO KI HE FILI FALE ALEA, 1989

SIPINGA 4 (Kupu 9(2))

Fokotu'u 'o e Kanititeiti ki he Fale Alea

Ko kimautolu 'a e fa'ahinga 'oku fakamo'oni hingoa 'i lalo 'oku ha homau hingoa 'i he lesisita 'o e kau fili 'i he vahefonua fai'anga fili ko
'oku mau fokotu'u atu heni 'a (Fokotu'u heni 'a e hingoa kakato 'o e Kanititeiti) 'o (Fokotu'u heni 'a e feitu'u 'oku ne nofo ai) ke ne kanititeiti ki he vahefonua fai'anga fili 'o

Fakamo'oni hingoa 'a kinautolu 'oku nau fai 'a e fokotu'u.

'Oku ou loto lelei ki he fokotu'u pea 'oku ou fakaha 'i heni 'oku te'eki teu mo'ua ki ha hia 'oku te'eki fakamolemole 'i 'oku tautea 'aki 'a e nofo popula 'o laka hake 'i he ta'u 'e 2 pea 'oku 'ikai, 'o fakatatau ki he kupu 65 'o e Konisitutone, keu te'eki totongi ha pa'anga 'oku fiema'u ke totongi 'i ha tu'utu'uni 'a ha Fakamaau'anga 'i he pule'anga ni.

.....
Fakamo'oni-hingoa 'a e Kanititeiti.

KO E LAO KI HE FILI FALE ALEA, 1989

SIPINGA 5 (Kupu 12(1))

PEPA PALOTI

KO E SILA

TOHI PALOTI MA'A E

FAKAFONGA 'O E KAKAI

VAHEFONUA

(Fai'anga fili)

(ta'u)

'Oku ou loto ke fakafongma'a e kakai ki he Fale Alea 'o Tonga 'i he 19.....
19.....

HINGOA

KŌLO

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
5. ('o hokohoko ki he toko lahi 'o e kau kanititeiti.)

TOKANGA:- 'Oku pau ke tamate'i 'e he taha fili takitaha 'aki ha peni vai-tohi pe peni vahevahe 'a e hingoa kotoa pe 'i he pepa paloti, tuku kehe 'a e hingoa 'o e kau fakafongoa 'e toko 'oku ne fili. Hili eni pea fakahu ki he loto puha paloti.

KO E LAO KI HE FILI FALE ALEA, 1989

SIPINGA 6 (Kupu 14)

Fuakava 'a e Taha Fili

'Oku ou fuakava 'i he 'ao 'o e 'Otua ko hoku hingoa ko
 pea ko e taha nofo fonua au 'i pea 'oku laka hoku
 ta'u motu'a 'i he ta'u 'e 21 pea kuo te'eki ke u mo'ua ki ha hia 'oku tautea 'aki
 'a e nofo popula 'o laka hake 'i he ta'u 'e 2 (pe kuo u ma'u ha fakamolemole
 tau'ataina ki he hia pehee kotoa pe 'a ia na'a ku mo'ua ai).
 'I he tokoni 'i au 'e he 'Otua.